

Munt, Wissel en Bank bij de Oude Grieken

door

DR. RAYMOND BOGAERT

Het gezegde „ex oriente lux” is ook op de geschiedenis van het bankwezen toegepast geworden en volgens de meeste geleerden zijn de banken voor het eerst in Mesopotamie tot stand gekomen¹.

Een grondige studie van de Griekse banken heeft mij doen twijfelen aan deze theorie en een onderzoek van de juridische en economische documenten van het Tweestromenland heeft uitgewezen dat de oude culturen van Sumer, Akkad, Babylon, Assyrie enz. wel een grote verscheidenheid van bankoperaties kenden: deposito, lening, betaling door assignatie, transfereerbare schuldbrieven en dergelijke, in het leven geroepen door de ontwikkeling van de landbouw en de handel, beoefend door grootgrondbezitters en handelaars, tempels en koninklijke paleizen, maar die er zich nooit van deze agenten hebben losgemaakt om een autonome bankhandel te vormen. De bankverrichtingen zijn er steeds een secundaire activiteit gebleven van private, publieke en sacrale kapitalisten. Dit verklaart waarom de essentiële functie van een bank, het verstrekken van krediet dank zij fondsen die uit deposito's voortkomen, in Mesopotamie onbekend is gebleven².

Het is zeer moeilijk een bevredigende definitie van een depositobank te geven omdat het bankregime verschilt van land tot land, omdat de bankinstellingen zeer gevarieerd zijn en de bankverrichtingen zeer complex. Voor een historisch onderzoek moet de navorser, wil hij onduidelijkheid en contradicties vermijden, vooraf duidelijk uiteenzetten wat hij onder depositobank verstaat.

Men heeft vaak kapitalist en bankier met mekaar verward: een kapitalist werkt met eigen fondsen, een bankier met het geld van anderen. Dat leidt tot grote verschillen voor geldschietter en ont-lener op het economische, juridische en technische vlak³. De Mesopotamische handelaars en tempels zijn kapitalisten geweest, geen bankiers.

1. Zie de bibliographie bij R Bogaert, *Les Origines antiques de la banque de dépôt* (Leyde 1966) 41 n. 1, 2, 3.

2. Voor een overzicht der bankoperaties in Mesopotamië, zie Bogaert, *Origines* 43-129.

3. Zie daarover Bogaert, *ibidem* 30-31.

Men mag verder alleen van een bankier spreken wanneer het een beroepsactiviteit geldt. Iemand die occasioneel geld uitleent, ook al behoort dit toe aan derden, is nog geen bankier.

Een derde voorwaarde moet vervuld worden vooraleer men met een depositobank te doen heeft. De depositaris moet over de hem toevertrouwde fondsen kunnen beschikken naar eigen goeddunken en op eigen risico. Wanneer hij zich moet richten naar de directieven van zijn klanten is hij een mandataris, een makelaar, doch geen bankier.

Een bankier is bijgevolg iemand die beroepshalve deposito's in bewaring neemt en daarmee bankzaken verricht volgens eigen inzicht en op eigen risico ⁴.

Dat beroep is voor het eerst in de geschiedenis ontstaan in Griekenland tijdens de V^e eeuw v. Chr., en het heeft zich ontwikkeld uit het geldwisselen. De bank is dus posterieur aan de uitvinding van de munt.

Over plaats, datum en omstandigheden van de uitvinding van de munt bestaan tal van theorieën. De meest verspreide, die thans nog vele aanhangers kent, ziet in de munt een creatie van handelaars met het doel de handelsverrichtingen te vergemakkelijken ⁵. Een sacrale oorsprong is aan het geld toegekend geworden door E. Curtius en B. Laum ⁶. Sommige geleerden hebben dat gewoonweg ontkend ⁷, doch het kan niet geloofwaardig worden dat de cultus en de tempeleconomie een rol hebben gespeeld in de eerste periode van de monetaire geschiedenis ⁸.

De jongste hypothese, die van R. M. Cook, geadopteerd door Kraay en waarvoor ikzelf ook het meeste voel, stelt voorop dat de munt zou uitgevonden zijn om een groot aantal betalingen van gelijkwaardige bedragen, bv. de soldij van huurlingen, te verge-

4. Voor de moeilijkheden betreffende het definiëren van de bank, Bogaert, *ibidem* 26-30.

5. Zie bv. J. Babelon, *Numismatique antique* (Paris 1944) 22-23; Ch. Seltman, *Greek Coins* (London 1952²) 17-21; C. Roebuck, *Ionian Trade and Colonization* (New-York 1959) 56-60; K. Christ, *Die Griechen und das Geld*, *Saeculum* 15 (1964) 218.

6. E. Curtius, *Ueber den religiösen Charakter der griechischen Münzen*, *Monatsberichte Akad. Berlin* (1869) 465-481; B. Laum, *Heiliges Geld. Eine historische Untersuchung über den sakralen Ursprung des Geldes* (Tübingen 1924).

7. K. Regling, in F. van Schroetter, *Wörterbuch der Münzkunde* (Leipzig 1930) 428 s.v. Münzrecht en p. 486 s.v. Tempelmünzen.

8. Zie bv. F. Heichelheim, *An Ancient Economic History I* (Leiden 1958) 364-365, 479-480. De invloed van het ethisch-religieus denken en leven op het ontstaan en de ontwikkeling van de munt is door Ed. Will onderstreept geworden in verschillende publicaties: *De l'aspect éthique des origines grecques de la monnaie*, *Revue Historique* 212 (1954) 209-231; *Réflexions et hypothèses sur les origines du monnayage*, *Revue Numismatique* 5e série 17 (1955) 5-23; *Korinthiaka* (Paris 1955) 495-502. Zie ook L. Breglia, *Numismatica antica* (Milano 1964) 203.

makkelijken⁹. Wat in mijn ogen pleit ten gunste van deze theorie is het feit dat de koopkracht van de oudste electrum- en goudmunten: de Lydische electrumstaters, de goudstaters van Croesus, de electrumstaters van Cyzicus en de darieken, ongeveer dezelfde koopkracht hadden en, althans ten tijde van Xenophon, de maandelijksse soldij van een huurling uitmaakten¹⁰.

Over plaats en datum van de uitvinding wordt er thans minder geredetwist. Volgens de traditie is Lydie het land van oorsprong en er is geen enkele geldige reden om de eer van deze uitvinding aan een of andere Griekse stad van Ionie toe te kennen¹¹. De oudste munten zijn door E. S. G. Robinson gedateerd geworden 640-630 en deze data worden thans door de grote meerderheid der geleerden aanvaard¹².

Al hebben de Grieken dan niet de munt uitgevonden, zij zijn in elk geval de eersten geweest om het belang van dit nieuwe betaalmiddel voor de handel in te zien. Zij hebben het op grote schaal gebruikt en verspreid¹³.

De verbrokkeling van Hellas, te wijten aan het *polis*stelsel, heeft de ontwikkeling van de munt ten zeerste beïnvloed omdat het muntstelsel een trouwe weerspiegeling zou worden van de politieke verbrokkeling. Elke *polis* koos immers haar eigen standaard, haar eigen embleem. De munt werd symbool van onafhankelijkheid¹⁴.

Zeven verschillende muntvoeten waren in gebruik, 1136 Griekse steden en enkele honderden hellenistische vorsten hebben tijdens

9. R. M. Cook, *Speculations on the Origins of Coinage*, *Historia* 7 (1958) 257-262; C. M. Kraay, *Hoards, Small Change and the Origin of Coinage*, *Journal of Hellenic Studies* 84 (1964) 88-91.

10. R. Bogaert, *Encore le cours du statère de Cyzique*, *l'Antiquité Classique* 33 (1964) 127-128.

11. Zie o.a. G. M. A. Hanfmann, *Sardis und Lydien*, *Abhandl. Akad. Mainz* 1960, 6 (Wiesbaden 1960) 19 en n. 3; Christ, *Saeculum* 15 (1964) 216. Onder de voorstanders van de Griekse oorsprong van de munt moeten wij vermelden Ch. Seltman, *Greek Coins* 17-19.

12. E. S. G. Robinson, *The Coins of the Ephesian Artemision reconsidered*, *Journ. Hell. Stud.* 71 (1951) 156-157; —, *The Date of the Earliest Coins*, *Numismatic Chronicle* (1956) 1-8.

13. J.-Ph. Lévy, *Quelques remarques en matière d'histoire économique de l'Antiquité*, *Annales de l'Université de Paris* 29 (1959) 201; K. Christ, *Saeculum* 15 (1964) 214, 217-218.

14. Door een bekend decreet van 449 of 425/4 v.Chr. (de datum is zeer betwist) heeft Athene aan de leden van de bond van Delos verboden eigen zilvermunten te slaan. Voortaan moesten de bondgenoten alleen nog Atheense speciën gebruiken; voor de tekst zie B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, F. M. McGregor, *The Athenian Tribute Lists II* (Princeton 1949) D 14 *composite text* 1. 12-14. De staten die tegen de tirannie van Athene in opstand kwamen en zich wisten vrij te maken zoals bv. Thasos, Aenus, Abdera en Maroneia in 411 kozen onmiddellijk een ander muntstelsel: zie Seltman, *Greek Coins* 142.

de Oudheid eigen munten geslagen¹⁵. Zelden werden munten uit de circulatie getrokken en deze konden dus honderd en meer jaren in omloop zijn¹⁶. Sommige steden hebben in de loop van hun geschiedenis van muntsysteem veranderd¹⁷. De muntverwarring in de Griekse wereld was dus oneindig groter dan thans in de Verenigde Naties.

Tussen 560 en 480 heeft het gebruik van munten overal bij de Grieken het gebruik van gewogen metaal bij de handelsverrichtingen verdrongen¹⁸. Door de commerciële betrekkingen en de reizen kwamen de munten van de ene *polis* in de andere terecht en moesten daar kunnen uitgewisseld worden. Het is dus in deze periode dat het wisselaarsberoep moet zijn ontstaan. Het wordt inderdaad voor het eerst geattesteerd te Byzantium ca. 527 v. Chr.¹⁹.

De muntschatten geven ons een idee van de verscheidenheid van geldsoorten welke in een *polis* aanwezig waren; enkele voorbeelden: de beroemde schat van Tarente, begraven op het einde van de VIe eeuw v. Chr., telde 600 geldstukken afkomstig uit 30 verschillende *poleis*; de schat van Auriol, in de grond gestopt ca. 470-460, bestond uit een verzameling van archaische munten met allerlei typen, nabootsingen van de munten van Phoecea, Lampsacus, Clazomene, Lesbos enz.²⁰.

De munten die men in een site gevonden heeft tonen vaak dezelfde diversiteit. In Ilion bv. heeft men munten aangetroffen afkomstig uit 41 buitenlandse ateliers²¹. Een gelijkaardig verschijnsel heeft men op Thasos vastgesteld, terwijl munten van Thasos zelf in 130 verschillende steden en streken werden terug-

15. C. Bosch, Der Umfang der autonomen Münzprägung Kleinasien im Altertum, In *Memoriam Halil Edbem* I (Ankara 1947) 165-169. Zie ook de lijsten der vorsten bij B. V. Head, *Historia Nummorum* (Oxford 1911²) 895-907.

16. Een paar voorbeelden van demonetisering van munten zijn gekend voor Athene, nl. door Hippias (Pseudo-Aristoteles, *Oec.* II 1347 a 8), en door het in noot 14 vermelde Atheense muntdecreet waardoor het numerair van de bondgenoten buiten koers werd gesteld.

17. Bv. Cyrene en de Ptolemaeërs veranderden van systeem, Selinus, Acragas, Gela brachten veranderingen aan aan de nominale waarde van hun numerair: zie G. Le Rider, La Numismatique grecque comme source d'histoire économique, *Etudes archéologiques* (Paris 1963) 192.

18. F. M. Heichelheim, Die Ausbreitung der Münzgeldwirtschaft und der Wirtschaftsstil im archaischen Griechenland, *Schmollers Jahrbuch* 55 (1931) 42-46.

19. Pseudo-Arist. *Oec.* II 1346 b 24-26. De in deze tekst verhaalde gebeurtenissen hebben zich afgespeeld tussen de tirannie van Lygdamis te Naxos en die van Hippias te Athene.

20. Over deze schatten (S. P. Noe, *A Bibliography of Greek Coin Hoards* [New-York 1937²] n°s 1052 en 107) en hun interpretatie, zie de bibliographie in Heichelheim, *Econ. Hist.* II 165-166. Zie bv. ook de schat van Demanhur (Noe 322) e.a.

21. L. Robert, *Monnaies antiques en Troade* (Genève-Paris 1966) 94-114.

gevonden, tot in Afghanistan, Egypte en Sicilië²². Attische munten werden teruggevonden in gans het bekken van de Middellandse zee vanaf Spanje tot diep in Azië²³.

Deze verscheidenheid van betalingsmiddelen moet grote moeilijkheden hebben opgeleverd voor de internationale handel, althans tot aan Alexander en het invoeren van de alexanderdrachme in gans het rijk, waardoor voor het eerst, doch slechts voor korte tijd, een eenheidsmunt in de Griekse wereld circuleerde. In de klassieke periode werden de betalingsmoeilijkheden gedeeltelijk opgeheven daar de handelaars voor de internationale vereffeningen hoofdzakelijk slechts drie soorten numerair gebruikten: de gouden darieken, de electrumstaters van Cyzicus en een zilvermunt, de atheense tetradrachme²⁴.

De techniek van het wisselen was ingewikkeld. Veel munten, vooral de oudere, hadden geen legende. De wisselaar moest dus de emblemen kennen. Uiterst zelden is op de Griekse munten de nominale waarde aangeduid²⁵. Bovendien vertonen de meeste exemplaren kleine afwijkingen van het standaardgewicht, wat te wijten is aan de artisanale fabricagemethodes en de sleet²⁶. Er was geen tolerantie bepaald in de Griekse muntwetgeving, zodanig dat stukken wettelijk konden circuleren ook al waren ze bijna onherkenbaar²⁷. De herstampelingen en de contramerken mochten

22. Chr. Dunant-J. Pouilloux, *Recherches sur l'histoire et les cultes de Thasos II* = *Etudes thasiennes V* (Paris 1958) 214-222 en de kaarten p. 8 en 10.

23. Heichelheim, *Econ. Hist.* II 13-17.

24. Over de koersverhoudingen tussen deze drie munten zie R. Bogaert, *P. Ant. Class.* 32 (1963) 85-119, 33 (1964) 121-128, 34 (1965) 204-213. De verhoudingen die wij in deze studies hebben kunnen vastleggen werden betwist door J. P. Guépin, *P. Ant. Class.* 34 (1965) 199-203; wat de koers van de stater van Cyzicus ca 409/8 betreft, kwam W. E. Thompson, *The Value of the Kuzikene Stater*, *Num. Chron.* 1963 (verschenen 1965) 1-4, tot identieke conclusies als wijzelf.

25. Zie A. Suhle in von Schroetter, *Wörterbuch der Münzkunde* 740-741 s.v. Wertbezeichnung; cf. ook E. S. G. Robinson, *Some Problems of the Later Fifth Century Coinage of Athens*, *Amer. Num. Soc. Museum Notes* 9 (1960) 13.

26. Over de monetaire techniek in de Oudheid, zie E. Babelon, *Traité des monnaies grecques et romaines I* (Paris 1901) 832-966; O. Ravel, *Numismatique grecque. Falsification* (Marseille 1946) 19-22; E. Gabrici, *Tecnica e cronologia delle monete greche dal VII al V sec. a. Cr.* (Roma 1951) (voorzichtig te gebruiken; zie de recensie van P. Naster, *Rev. Belge de Num.* 98 [1952] 141-144); C. C. Vermeule, *Some Notes on Ancient Dies and Coining Methods* (London 1954); —, *Minting Greek and Roman Coins*, *Archaeology* 9 (1956/57) 100-107; Seltman, *Greek Coins* 21-24; P. Balog, *Notes on Ancient and Mediaeval Minting Techniques*, *Num. Chron.* (1955) 195-201; J. Hangard, *Monétaire en daarmee verwante metaforen* (Groningen 1963) 5-27 met bibliographie en terminologie; Breglia, *Numismatica antica* 28-46.

27. Over de sleet van de munten, zie bv. J. G. Droysen, *Kleine Schriften zur alten Geschichte* (Leipzig 1894) II 342-344; A. S. Hemmy, *The Weight Standards of Ancient Greece and Persia*, *Iraq* 5 (1938) 65 vv.; —, *A Summary of the Application of Statistical Methods to Determination of the Weight Standards of Roman Coins*, *Num. Chron.* (1942) 86-91. Hemmy heeft een methode bepaald om de

voor de wisselaar geen geheimen hebben²⁸. Hij moest op de hoogte zijn van de reglementen betreffende de munt, het wisselen en eventueel de handel in edele metalen; zij moesten weten welke devaluaties in het buitenland waren doorgevoerd geworden, welke monetaire unies er bestonden, welke de muntkoersen waren op de vreemde markten, welke de officiële of vrije prijzen waren van goud en zilver. Vergeten wij daarbij niet dat elk geldstuk drie verschillende waarden heeft welke de wisselaar moet kennen:

1. de metaalwaarde, in overeenstemming met de natuur, het gehalte en het gewicht van het metaal waaruit de munt vervaardigd is;
2. de nominale waarde, vastgesteld door de *polis* en omvattende de metaalwaarde plus de fabricagekosten, plus eventueel een belasting. Deze nominale waarde gold slechts binnen de grenzen van de *polis* en de gebieden welke zij had veroverd of waarmee zij een monetaire unie had gesloten;
3. de koerswaarde, dit wil zeggen de waarde welke aan de munt toegekend werd buiten de grenzen van het machtsgebied van de emitterende instantie. Het minimum is gegeven door de metaalwaarde, doch de koerswaarde kan dit minimum ver te boven gaan onder invloed van vraag en aanbod welke zelf geconditioneerd zijn door de handelsbetrekkingen van de *polis* die het geld heeft gemunt en door de vermaardheid van de munt.

Tenslotte moesten de wisselaars de goede munten van de vervalste kunnen onderscheiden, wat niet zo eenvoudig was omdat ook de volwaardige geldstukken kleine verschillen en imperfecties vertoonden te wijten aan de munttechniek van die tijd. De vals-

gemiddelde sleet van antieke munten te berekenen. Zie ook G. Le Rider, *Etudes archéologiques* 179 en n. 1. In Palestina was de tolerantie bepaald op 50 % voor de zilverstukken, doch dit gold niet voor goud en brons: E. Lambert, *Les Changeurs et la monnaie en Palestine du Ier au IIIe siècle de l'ère vulgaire d'après les textes talmudiques*, *Revue des Etudes juives* 52 (1906) 33.

28. Zekere staten die niet over eigen zilver beschikten hebben gewoonweg de munten van de *poleis* waarmee zij regelmatige handelsbetrekkingen onderhielden herstampeld, zonder hersmelten. Dit bespaarde metaal en kosten; zie daarover C. H. V. Sutherland, *Overstrikes and Hoards, The Movement of Greek Coinage down to 400 B.C.*, *Num. Chron.* (1942) 1-18; J. G. Milne, *Overstruck Cypriote Staters*, *Num. Chron.* (1945) 78-79; S. P. Noe, *Overstrikes in Magna Graecia*, *Am. Num. Soc. Museum Notes* 7 (1957) 13-42; zie ook Le Rider, *Etudes archéologiques* 189-190.

De contramerken gaven aan vreemde munten de rang van wettelijk betaalmiddel in een *polis*; zie H. Seyrig, *Monnaies contremarquées en Syrie*, *Syria* 35 (1958) 187-197 met bibliographie p. 187 n. 1; A. D. H. Bivar, *The Charman Huzuri Hoard: countermarked Greek Flans as the Prototypes of the Indian Punchmarked Coinage*, *Num. Chron.* (1954) 163-172; S. P. Noe, *Countermarked and overstruck Greek Coins at the American Numismatic Society*, *Am. Num. Soc. Museum Notes* 6 (1954) 85-93; Le Rider, *Etudes archéologiques* 184-185; L. Robert, *Monnaies en Troade* 57, (contramerken op bronzen munten).

munters behoorden soms tot het personeel van het muntatelier en hadden toegang tot de originele stempels²⁹. Het vervalsen bestond vooral in het in omloop brengen van geplateerde munten, doch, aangezien de staat zelf soms in tijden van nood dergelijke munten uitgaf, kon de wisselaar voor moeilijke problemen komen te staan³⁰. Reeds vroeg werd er geld vervalst, de uitdrukking *δόκιμα χρήματα*, betrouwbaar geld, welke het bestaan van vals geld laat vermoeden, komt reeds voor in een inscriptie uit de jaren 550-525³¹.

Er is geen enkel bewijs dat de Griekse wisselaars zich zouden hebben schuldig gemaakt aan snoeien, schaven of uitpikken der zwaarste exemplaren, wat geattesteerd is voor Rome, Byzantium en de Middeleeuwen³². Alle beschuldigingen die in de literatuur tegen de trapezieten (wisselaars-bankiers) geuit worden hebben betrekking op hun kredietverrichtingen, niet op het wisselen. Het gewicht van de voornaamste Griekse munten is praktisch constant gebleven tijdens de Oudheid, wat bewijst dat men niet op grote schaal het gewicht der zwaarste stukken heeft verminderd³³. Het feit dat praktisch in alle *poleis* het *διαφθείρειν τὸ νόμισμα* met de dood werd gestraft is zeker niet vreemd geweest aan deze eerbied welke de Grieken voor hun numerair hebben getoond³⁴.

Tijdens de Middeleeuwen speelden de wisselaars een grote rol in de handel van edele metalen. Dat schijnt niet het geval geweest

29. Over de antieke valse munten bestaat er geen recente samenvattende studie. Men is nog steeds aangewezen op Graf, Münzverfälschungen im Altertum, *Num. Zeitschr.* 35 (1903) 1 vv. Het probleem is uitstekend gesteld geworden door E. Schmalzriedt, Material und Methode, Systematisches zum Problem der falschen Münzen, *Studium Generale* 13 (1960) 299-312 (bibliographie p. 301 n. 4); zie ook Hangard, *Monétaire Metaforen* 10-12.

30. Over de geplateerde munten en de verschillende plateertechnieken, zie W. Campbell, *Greek and Roman Plated Coins* (New York 1933); L. Robert, *Études de numismatique grecque* (Paris 1951) 163-164 met bibliographie; Le Rider, *Études archéologiques* 185-186; over de uitgifte van geplateerde munten door de staat, zie St. Bolin, *State and Currency in the Roman Empire to 300 A.D.* (Stockholm 1958) 120 n. 1 en 173.

31. IG XII 9, 1273 l. 2-3 uit Eretria (Euboia); zie over deze tekst H. Volkmann, *Δόκιμα χρήματα*, *Hermes* 74 (1939) 99-102; voor de datering, zie L. H. Jeffery, *The Local Scripts of Archaic Greece* (Oxford 1961) 84; cf. ook Christ, *Saeculum* 15 (1964) 223.

32. Voor Rome, zie Tertulianus, *De Poenitate* 6, en Schmalzriedt, *Studium Generale* 12 (1960) 309-310; voor Byzantium, zie G. Mickwitz, Die Organisationsformen zweier byzantinischer Gewerbe I, Die Bedeutung der Banken, *Byzantinische Zeitschr.* 36 (1936) 63; voor het Westen tijdens de Middeleeuwen, zie R. de Roover, *Money, Banking and Credit in Mediaeval Bruges. Italian Merchant-Bankers, Lombards and Money-Changers. A study in the Origins of Banking* (Cambridge [Mass.] 1948) 183-184, 236.

33. Zie over de evolutie van het gewicht der voornaamste Griekse munten Bolin, *State and Currency* 38-42.

34. Demosth. 24, 212; IG XII 2, 1 l. 13-15; Syll³ 530. Over de betekenis van *διαφθείρειν τὸ νόμισμα* zie Schmalzriedt, *Studium Generale* 13 (1960) 309.

te zijn bij de Grieken. Slechts één tekst vermeldt de verkoop van een gouden halssnoer aan een trapeziet door een klant die in geldnood verkeerde³⁵. Hoe is dit verschil te verklaren? In Vlaanderen behoorde het muntrecht toe aan de graaf en de Munt was gevestigd te Gent. De inwoners van Brugge, Ieper, Kortrijk en elders die oud goud of zilver wilden verkopen aan de Munt moesten zich dus naar Gent begeven, wat tijd en geld kostte. Het was vaak voordeliger deze metalen, tegen een lagere prijs natuurlijk, van de hand te doen bij de lokale wisselaar. In Griekenland was de toestand anders want praktisch in elke *polis* bevond zich een muntatelier waar men zijn oud zilver kon verkopen tegen de vastgestelde prijs³⁶. De tussenkomst van de wisselaar was er dus niet nodig. Doch de Grieken hebben zelden goud gemunt en het is dan ook niet te verwonderen dat de enige tekst die handelt over de handel van edele metalen door trapezieten op goud betrekking heeft. Waarschijnlijk hadden de bankiers in deze tak dan nog af te rekenen met de concurrentie van de goudsmiden.

Het bepalen van de juiste waarde van een geldstuk vergde een lange ervaring van de wisselaar. Het gewicht werd natuurlijk gecontroleerd op het muntschaaltje³⁷. De meesters in het vak konden vaak reeds op het gezicht uitmaken of de munt echt of vals was³⁸. In twijfelachtige gevallen betastten en besnuffelden zij het stuk en lieten het op een steen weerklinken³⁹. Goud werd van in het IIe millennium in Mesopotamië door middel van de temperatuur gekeurd⁴⁰. Wanneer het metaal gloeiend gemaakt wordt, verraadt de kleurverandering de aanwezigheid van onedele elementen⁴¹. Deze methode was echter weinig praktisch en niet toepasselijk op munten omdat door de hitte de beeldenaar kon beschadigd worden. Zo zocht men een andere manier om goud en zilver te keuren en men ontdekte de toetssteen, voor de eerste maal vermeld door Theognis⁴². Het is een zwarte jaspis die in de Lydische stromen

35. Alciphron, *Epist.* I, 13; 4.

36. Zie de verkoop van zilveren schalen aan het muntatelier te Olbia (*Syll*³ 495 1.14-19).

37. Aeschylus, *Agam.* 439.

38. Euripides, *El.* 558-559; de pseudo-Plato, *De Virtute* 378 d-e; cf. ook de term ἀργυροσχόπος.

39. Arrianus, *Epict.* I 20, 8.

40. Deze methode is geattesteerd vanaf de XIVe eeuw v.Chr.; zie R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology VIII, Early Metallurgy; the Smith and his Tools; Gold, Silver and Lead, Zinc and Brass* (Leiden 1964) 169-170.

41. Theognis 499-500 en de commentaar van B. A. Van Groningen, *Theognis, Le premier livre édité avec un commentaire* (Amsterdam 1966) 200; zie ook *Isocr.* 1, 25. Over de techniek handelen E. R. Caley-J. F. C. Richards, *Theophrastus on Stones* (Columbus [Ohio] 1956) 150-151; Hangard, *Monétaire Metaforen* 61-62: met terminologie, en Forbes, *ibidem*.

42. Theognis 417, 450, 1105 en de commentaar van Van Groningen 165.

werd aangetroffen. Men trok met stalen van goud waarvan het juiste gehalte gekend was lijnen op de steen. Wanneer men nu het gehalte van een munt moest bepalen, trok men ermee een lijn op de toetssteen naast de andere en door vergelijking kon men dan ongeveer het gehalte schatten ⁴³.

De barbaren die Griekse munten in handen kregen gebruikten vaak radikaler toetsmethoden. Zij vreesden vooral met geplateerde munten te doen te hebben. Daarom maakten zij in de verdachte exemplaren een inkerving om te zien of er geen kern van onedel metaal onder de zilveren bovenlaag verborgen zat. Talrijke ingekerfde munten zijn bewaard ⁴⁴.

Het spreekt vanzelf dat de wisselaars goed moesten kunnen tellen. Voor het omwisselen van de te wisselen bedragen maakten zij gebruik van de abacus ⁴⁵, althans tot in de IIIe eeuw v. Chr., want later is dit toestel bij de Grieken in onbruik geraakt ⁴⁶.

Wat verdiende de wisselaar met al deze operaties? Voor de trapeziet is een vreemde munt een waar die hij koopt en verkoopt. Het verschil tussen de aankoop- en verkoopkoers van de munt maakte zijn winst uit en deze heet *καταλλαγή, ἐπικαταλλαγή* of *κόλλυβος* ⁴⁷. Dit verschil werd niet berekend op basis van een vast percentage zoals tijdens de Middeleeuwen, maar varieerde van munt tot munt, van periode tot periode en zelfs van trapeziet tot trapeziet. In Griekenland waren de koersen vrij en hingen vooral af van vraag en aanbod. Voor zover wij over bronnen beschikken constateren wij dat, voor het wisselen van zilver tegen zilver, het agio van de trapeziet schommelde tussen 5 en 6 % ⁴⁸; voor het wisselen van zilver tegen brons was de *κόλλυβος* hoger omdat de vraag naar zilver veel groter was dan de vraag naar bronzen munten die slechts een beperkt circulatiegebied hadden. In Egypte

43. Theophrastus, *De Lapidibus* 45. Over het gebruik van de toetssteen, zie L. E. Lord, *The Touchstone, Class. Journ.* 32 (1937) 428; Caley-Richards, *ibidem* 151-152; Hangard, *ibidem* 51-53 met terminologie; Forbes, *ibidem* 170-171; D. E. Eichholz, *Theophrastus, De Lapidibus* (Oxford 1965) 91, 117-118.

44. G. Donzelli, *Del παραχαράττειν τὸ νόμισμα, Siculorum Gymnasium* 11 (1958) 105; E. S. G. Robinson, *A Hoard of Archaic Greek Coins from Anatolia, Num. Chron.* (1961) 116-117; Hangard, *ibidem* 14; Le Rider, *Etudes archéologiques* 180.

45. Twee teksten vermelden het gebruik van de abacus door trapezieten: *Lysias fr.* 50 (Thalheim) en *Anthol. Palat.* IX, 435 impliciet; zie de commentaar van A. S. F. Gow, *Theocritus II* (Cambridge 1952) 538-540.

46. G. Wirth, *Der Kleine Pauly I* (Stuttgart 1964) 1 s.v. Abacus.

47. *Κόλλυβος* is in de betekenis van agio slechts in de hellenistische periode gebruikt geworden; zie over deze term M. N. Tod, *Epigraphical Notes on Greek Coinage, κόλλυβος, Num. Chron.* (1945) 108-116.

48. Zie *IG IV²* 103 1.36-41, 122-123, 125-126 met een agio van respectievelijk 5,95, 5,19 en 5,62 %; *IG XII 5*, 817 + E. Ziebarth, *Beiträge zur Geschichte des Seeraubs und Seehandels im alten Griechenland* (Hamburg 1929) Anhang II 87 p. 137 1.3-10: agio van 5 %.

bedroeg deze κόλλυβος gemiddeld 10 %⁴⁹; in Beotië is een agio van 25 % geattesteerd⁵⁰.

Dit hoge agio is naar onze mening te verklaren door de beperkte geldcirculatie, vooral in de klassieke periode. Vandaar, veel vraag naar munten met als gevolg hoge intresten, 10 tot 30 %, en ook hoge koersen. Wie over geld of veel gevraagde muntsoorten beschikte kon grote winsten maken. Munten speelden, relatief gezien, in de Oudheid een grotere rol dan onze huidige munten en bankbiljetten, omdat het scripturaal geld om zo te zeggen niet bestond. Er waren praktisch geen overschrijvingen en geen cheques. Alle betalingen moesten dus in speciën uitgevoerd worden. Edele metalen waren slechts in beperkte mate voorhanden en werden niet alleen tot munten doch ook tot gebruiksvoorwerpen en sieraden verwerkt. Er was dus een constante geldschaarste, in de hand gewerkt door het gebruik munten onproductief in koffers of in de grond te bewaren⁵¹.

Daar het wisselen gewoonlijk met het keuren van de munten gepaard ging, waarvoor de trapeziet eveneens moest vergoed worden, is het begrijpelijk dat de καταλλαγή hoog was. Dit agio was dan ook een ernstige belemmering voor de internationale handel daar de prijzen er door verhoogd werden⁵². Sommige poleis hebben dan ook de καταλλαγή verboden voor bepaalde veel gevraagde internationale munten. Zo heeft Olbia de aan- en verkoopkoers van de stater van Cyzicus gelijkgesteld in het begin van de IVe eeuw⁵³ en de Amphictionen van Delphi hebben hetzelfde gedaan voor de Attische tetradrachmen op het einde van de IIe eeuw v. Chr.⁵⁴.

Het wisselaarsberoep werd uitgeoefend door lieden van geringe afkomst: vrijgelatenen, metoiken en zelfs slaven. Het was een nieuw beroep waarvoor de burgers, die vooral voor landbouw en staatszaken respect hadden, een zeker wantrouwen koesterden. Men kon dit beroep slechts aanleren in dienst van een wisselaar, iets

49. F. M. Heichelheim, *Wirtschaftliche Schwankungen der Zeit von Alexander bis Augustus* (Jena 1930) 20-28; Cl. Préaux, *l'Economie royale des Lagides* (Bruxelles 1939) 277.

50. IG VII 2426 l. 6, 15-17.

51. De wisselaars konden vaak niet aan de vraag naar vreemd of inheems geld voldoen zodat de klant zich tot verschillende trapezieten moest wenden (cf. Isocr. 17, 40; Demosth. 19, 114). Over het bewaren van geld in de bodem, zie H. Bolkestein, *Economic Life in Greece's Golden Age* (Leiden 1958) 130-131.

52. Op Delos werd een handelsverrichting, de aankoop van graan, belemmerd daar de handelaars een agio van 5 % eisten, daar waar de kopers gedacht hadden dat men hun munt *a pari* zou aanvaard hebben: zie IG XII 5, 817 + Ziebarth, *Beiträge Anhang II* 87 1.3-10.

53. Syll³ 218 l. 24-25.

54. Fouilles de Delphes III 2 139.

waarvoor een burger zich te goed achtte, en zo komt het dat ook later, toen de wisselaar bankier werd, toen zijn beroep ook door de staat als nuttig werd erkend, het aantal burgers onder de private bankiers uiterst beperkt is gebleven⁵⁵.

Deze eenvoudige wisselaars hebben voor de eerste maal in de geschiedenis een beroep uitgeoefend dat uitsluitend met geld te doen had. Zij waren geen kapitalisten. Zij zijn bankier geworden, niet omdat zij rijk waren, maar dank zij hun technische kennis inzake munten. Zij hebben beroepshalve deposito's in bewaring genomen en met een gedeelte daarvan voor eigen rekening gewerkt. Het is moeilijk te bepalen wanneer dat precies voor het eerst is gebeurd, doch de evolutie van wisselaar tot bankier was voltrokken bij het begin van de IVe eeuw. In een redevoering van Isocrates van ca. 393 v. Chr. vinden wij het eerste bewijs dat aantoonde dat de wisselaar een handelaar in kapitalen is geworden.

Een jonge vooraanstaande Griek uit Bosporos had te Athene een belangrijk deposito, ter waarde van 6 talenten, toevertrouwd aan de trapeziet Pasion. Toen bij een kapitaalsbelasting deze jonge man aangesteld werd als *ἐπιτοραπεύς* verklaarde hij aan zijn collega's dat de sommen belegd door Pasion voortkwamen uit zijn deposito en dus niet taxeerbaar waren ten laste van de bankier. Deze tekst bewijst dus dat de trapeziet met de expliciete of stilzwijgende toestemming van zijn klanten het geld van de deposito's verder uitleende⁵⁶.

Wij weten ook dat 11 talenten van de deposito's aan Pasion toevertrouwd op hypotheken waren belegd⁵⁷ en de redenaar Demosthenes zegt dat de inkomsten van een bank zeer onzeker zijn omdat zij werkt met het geld van anderen⁵⁸. Dit impliceert natuurlijk dat de bankier die fondsen naar eigen goedgevoelen belegt en niet als mandataris, want dan zou hij geen risico lopen.

Uit Mesopotamië is geen enkele tekst aan het licht gekomen die duidelijk het bestaan meldt van een beroep dat erin bestaat à deposito ontvangen fondsen verder uit te lenen. Volgens de

55. Velen hebben nochtans het burgerrecht verworven door hun verdiensten jegens de *polis* zoals de bekende bankiers Pasion, Phormion, Epigenes en Conon te Athene.

De bladzijden die wij gewijd hebben aan de munt en het wisselen zijn een Nederlandse bewerking van passages uit ons boek *Banques et Banquiers dans les Cités grecques* dat in april 1968 te Leiden bij A. W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij verschijnt. De geïnteresseerde lezer zal in dit werk meer bijzonderheden en bibliografie vinden over alle punten die wij hier hebben aangeraakt. De volgende bladzijden zijn ontleend aan onze studie, *Origines* 137-140.

56. Isocr. 17, 4, 12, 40-41.

57. Demosth. 36, 5-6.

58. Demosth. 36, 11.

huidige stand van onze kennis zijn de Griekse wisselaars dus de eerste ware bankiers geweest.

Vermits de evolutie van wisselaar tot wisselaar-bankier voltrokken was bij het begin van de IVe eeuw v. Chr., moet zij in de loop van de V^e eeuw begonnen zijn. Op welke manier echter de wisselaar zich tot bankier heeft opgewerkt, kunnen wij niet rechtstreeks uit de bronnen opmaken, doch dat moet ongeveer op de volgende wijze zijn gebeurd.

Het was de gewoonte bij de Grieken belangrijke rekeningen te vereffenen bij de wisselaar. Wie een storting moest doen gaf het geld aan de trapeziet en verzocht dan de gerechtigde zich met hem naar de bank te begeven. In bijzijn van de twee partijen betaalde de trapeziet dan de som uit aan de crediteur⁵⁹. Deze omslachtige betalingspraktijk bood aan beide partijen voordelen: voor de betaler speelde de bankier de rol van getuige en de aantekeningen in het bankboek attesteerden eveneens de verrichte handeling (een kwijtschrift was in die tijd nog niet gebruikelijk), de ontvanger had zekerheid goede munt te krijgen, want de vrees met slecht geld betaald te worden was zeer verspreid in de Oudheid. Deze eerste etape is dus deze van het deposito met bijzondere affectatie.

Een tweede stap wordt gedaan wanneer de klant aan zijn wisselaar een som toevertrouwt voor verschillende nog nader te bepalen betalingen. Hij moet vlug hebben gemerkt, naarmate het vertrouwen in de wisselaar steeg, dat het praktischer was bij een trapeziet een provisie neer te leggen, in plaats van voor elke betaling eerst het geld naar de bank te dragen. Alhoewel in de IVe eeuw voor elke operatie de twee partijen op de bank aanwezig of vertegenwoordigd moesten zijn, want men had geen vertrouwen in geschreven aanwijzingen, zoals dat trouwens ook in de Middeleeuwen het geval was, bood dit provisiestelsel het voordeel dat de klant bevrijd was van de zorg voor het bewaren van zijn geld. Dat was vooral praktisch voor de handelaars die vaak lange tijd op reis waren, en dezen vormden precies de meerderheid van de klanten van de bank⁶⁰. Dit tweede stadium is dit van de depositorekening. Hier moeten wij aan toevoegen dat de wisselaar aangewezen was om geld te bewaren, daar hij wegens zijn beroep daartoe speciaal geoutilleerd was. Hij moest immers steeds een belangrijke reserve goud- en zilvermunten in zijn bereik hebben om zijn wisselaarsbedrijf te kunnen uitoefenen en dat vergde brand- en inbraakvrije bergruimte, koffers en kelders, welke eveneens voor het bewaren van deposito's konden dienen. Doch dit volstond natuurlijk niet

59. Demosth. 47, 49, 51, 62, 64; Hyperides, *C. Athen.* 4.

60. Demosth. 52, 3.

om deposito's aan te trekken. De depositeur moest niet alleen de voldoende zekerheid hebben dat zijn geld veilig was, maar ook dat hij het zou terugkrijgen. De trapeziet zelf moest dus vertrouwen inboezemen. Een tekst van Isokrates is in dit opzicht kapitaal. Hij zegt van de trapezieten: „Zij hebben de reputatie eerlijk te zijn wegens hun beroep”⁶¹. Hun krediet was dus niet gefundeerd op hun rijkdom noch op hun persoonlijke kwaliteiten, maar op hun beroep. Zij waren specialisten inzake geld en edele metalen. Men moest zich op hun oordeel verlaten betreffende de waarde van een vreemde munt, het gehalte van een gouden objekt, vermits zij alleen terzake bevoegd waren en dit vertrouwen heeft zich overgeplant op de andere operaties waarmee zij zich gelast hebben.

Tot nog toe is de wisselaar depositaris geworden, doch nog geen bankier. De evolutie voltrekt zich in een derde stadium. Een trapeziet die de kas bijhield van verschillende depositeurs moet opgemerkt hebben dat een belangrijk deel van de deposito's onaangevoerd in zijn koffers bleef. De deposanten vroegen praktisch nooit op hetzelfde ogenblik hun ganse tegoed op. De uitbetalingen werden gecompenseerd door nieuwe deposito's. Een moderne auteur heeft eens gezegd: „Zichtdeposito's vormen een liquide massa waarvan de oppervlakte beweeglijk blijft, maar die meer en meer stabiel wordt naar de diepte toe”⁶². Het is uit die stabiele massa dat de bankier zijn voordeel kan halen.

Dus toen op een mooie dag in een Griekse handelsstad, vb. Athene of Korinthe, bij een wisselaar een voldoende massa deposito's zich had opgestapeld, moet deze op verzoek van een klant een lening op korte termijn geriskeerd hebben uit de deposito's. Het succes van deze operatie heeft er andere in het leven geroepen en zo moet de depositobank geboren zijn. Toen de trapeziet nu zag welk voordeel hij uit de deposito's kon halen, veranderde hij van werkwijze. Hij die vroeger deposito's in bewaring nam om een dienst te bewijzen aan de klanten van zijn wisselkantoor, of tegen een commissieloon, tracht nu zoveel mogelijk fondsen te lokken. Hij werft banklopers aan⁶³ en maakt reclame⁶⁴.

Deze evolutie moet geplaats worden in de V^e eeuw. In de IVe eeuw vindt men bankiers in vele handelssteden van Griekenland.

61. Isocr. 17, 2.

62. G. Piron, *Le Crédit* = G. Piron-M. Byé, *Les Cadres de la vie économique* IV (Paris 1943) 62 en n. 1.

63. Bv. Pythodoros de Pheniciër en Pythodoros de winkelier, beide in dienst bij Pasion (Isocr. 17, 4 en 33).

64. Zie de tekst van het uithangbord van de trapeziet Caïcus in *Anthol. Pal.* IX 435, epigram toegeschreven aan Theocritus, cf. ook *supra* n. 45.